

Dramska pedagogija

U Hrvatskoj se nisam bavio dramskom pedagogijom niti me je ona posebno zanimala. Prigodom osnivanja Učilišta ZKM-a, svjedočio sam Zvezdaninu nezadovoljstvu i razočaranju tom i takvom pristupu radu s djecom i mladima. Tek sam mnogo godina poslije, u susretima s anglosaskim dramskim pedagozima i učiteljima, a osobito u Kini, pri susretu s britanskim i australskim vodećim dramskim učiteljima, shvatio i razumio uzroke Zvezdanina duboka neslaganja s britanskom paradigmom dramske edukacije. Sve ono što sam od Zvezdane naučio kao dječak i mladić primjenjujem danas u svojem vlastitom dramsko-pedagoškom radu sa studentima na fakultetu na kojemu predajem, na dramskim radionicama i seminarima, otvoreno se suprotstavljajući britanskoj paradigmi „Pretend to Learn“ i nastavljajući Zvezdaninu borbu za očuvanje digniteta dječjeg dramskog stvaralaštva kao isključivo umjetničke, kazališne prakse.

ASSITEJ

Zvezdana je dugo godina bila članicom Izvršnog odbora svjetskog centra ASSITEJ. Još i danas pamtim njezine priče s putovanja i sastanaka, njezino oduševljenje kreativnom dramatikom i razgovorima s umjetnicima koji su je primjenjivali, opise predstava koje je vidjela na svojim putovanjima i veličini i značenju međunarodne suradnje i razmjene. Od najranije mladosti živio sam s ASSITEJ-om i želio pripadati toj svjetskoj zajednici umjetnika za djecu. Zvezdana je odigrala ključnu ulogu u prijamu Hrvatske u ASSITEJ kao sljednice Jugoslavenskog centra, tako da je Republika Hrvatska, zahvaljujući upravo njoj, već 1993. godine na kongresu na Kubi, bila prihvaćena kao punopravna članica svjetskog centra ASSITEJ, iako tada Hrvatski centar ASSITEJ kao samostalna i neovisna udruga još nije bio ni osnovan. Za sve svoje zasluge, Zvezdana je proglašena i Počasnom članicom međunarodnog centra ASSITEJ na kongresu u Rostovu na Donu 1996. godine. Sve je ovo, dakako, u velikoj mjeri pomoglo i mojem izboru u članstvo ASSITEJ International i u početcima mojega rada u međunarodnoj kazališnoj razmjeni.

I na kraju...

Zvezdana je odigrala ključnu ulogu u razvoju kazališta za djecu i mlade i kazališta s djecom i mladima ne samo u Hrvatskoj, nego je svojim radom prepoznata i bila cijenjena diljem svijeta. Na osobnom planu, Zvezdana je odlučujuće djelovala na moj umjetnički život i odredila me ne samo kao umjetnika, nego i kao čovjeka. Bez nje i njezina presudnog utjecaja na mene, ja kao umjetnik i sada učitelj drame i kazališta u Republici Kini ne bih bio, a kazalište Mala scena, u ovom obliku u kojem jest sada, vjerojatno ne bi postojalo.

Hvala, Zvezdana!

Jadranka Korda Krušlin

Zvezdana Ladika – učiteljica kazališta

Dramski studio Zvezdane Ladike

Dramski studio 80-tih godina 20. st. bila je ona vrsta izvanškolske aktivnosti za djecu i mlade koju ste mogli polaziti bez audicije, bez vrednovanja, bez natjecanja ili ocjenjivanja. Mogli ste biti visokog ili niskog samopouzdanja. Mogli ste biti potpuno neuki, antisluhist, motorički šepRTLjavi ili pak izrazito uvjereni u svoj talent i prepuni ambicija. Svejedno. Dovoljno je bilo da se iz bilo kojeg motiva ili puke slučajnosti zateknete u prostoru Dramskog studija na satu Zvezdane Ladike, Slavenke Čečuk ili Senke Janjanin. Svaki taj sat ulazili biste u priču u kojoj ste se s neobičnom lakoćom uživljavali, mašta za koju možda niste ni znali da je imate ili da je nešto važno, vodila bi vas i davala poticaj za scensko djelovanje i opravdanje za postupke lika koji se u vama stvarao. Katarzično. I tako svakog puta.

ZVEZDANA LADIKA pripovjedačica

Prvi susret s kazalištem bio nam je dramski studio. A prvi susret sa studijem koji je vodila Zvezdana Ladika bio je susret s pričama smišljenima na licu mjesta, uvijek procjenjujući naša raspoloženja. Zvezdana je bila majstor pripovijedanja. Prvo nas je začarala pričama pronicavog oka u maniri velikih majstora. Priče su imale osnovni princip da kreću od djetetu poznatog ka nepoznatom. Poznatog u tom trenutku. Tako nas je uvodila, pridobila našu koncentraciju, a kada bismo potpuno ušli u priču svojom identifikacijom, krenuli smo u prostor i pomoću imaginacije nalazili se u raznim okruženjima koja je pomno opisivala. Na kraju svake takve priče vraćala nas je na početak, u studio, u buđenje iz sna, na poznatu stazu prema školi.

TE
M
AT

U takvoj vrsti pričane (dirigirane) improvizacije, osim što smo vizualno zamišljali prostore, susretali smo se i sa zamišljenim predmetima kojima smo baratali, a oni postajali prepreka ili spasenje u danoj situaciji. Unutarnji monolog te dijalog bili su sastavnice tako vođene improvizacije. Improvizacija je tako mudro i pomno vođena da nas ni u čemu nije sputavala, već nasuprot, svatko je imao osjećaj baš svog stvaranja. Dirigiranu improvizaciju gotovo je nemoguće unaprijed isplanirati, to je konstantna razmjena reakcija. Voditelj je iznimno prisutan, pažljiv kako mu ne bi promakla dječja inicijativa, neočekivana reakcija, jer upravo dijete i ne znajući vodi priču koju voditelj promatrajući ga priča.

Priča je bila osnova za sve. Priča bez početka, priča kojoj polaznici pronalaze kraj, priča koja se nadograđuje. Priča iz koje ćemo odabirati motive za crtanje, priče koje ćemo prezentirati u pokretu ili ritmički opisati.

Postoje tako neki ljudi koji jednostavno vole riječi. Ladika je bila jedna od njih.

Tragala je za njima. Vjerovala je u lijepu riječ. U neki poseban izraz. Naravno da je i svaka riječ imala svoju priču. Kako je nastala, kako se izgovara, kako zvuči, kako se šapće. Posebno je posvećena bila prevoditeljima poezije.

Priča je bila uvod u improvizaciju na licu mjesta.

I kasnije, kada bi već bili na sceni s vrlo definiranim ulogama, tzv. uputa glumcu davala se kroz priču.

Konstantno izloženi tom procesu priče nismo ni znali da nam je struktura priče postala posve jasna, nismo pričali kako se priča priča, jednostavno smo ih samo pričali. U tim pričama sve je bilo na svom mjestu.

Tih se godina nisam bavila pitanjima što i kako Zvezdana radi, bio mi je dovoljan novootkriveni osjećaj i spoznaja da ipak postoji *moćnost realnog* izvan uobičajeno prihvaćene realnosti. Kazalište.

Vrlo brzo za nas polaznike dramskog studija ZKM-a pod vodstvom Zvezdane Ladike postalo je potpuno jasno da se način na koji mi radimo u odnosu na druge potpuno razlikuje. I odnos prema kazalištu nam se razlikovao. Mislili smo kako ništa ne učimo, a sve znamo. Za nas je bilo posve normalno da spontano stanemo na točno mjesto na sceni, da govorimo glasno i razgovijetno, da nam se ne moraju davati dodatne upute i nismo morali voditi razgovore o logičnim postupcima lika koji igramo. Znali smo da je na sceni sve znak i da ne mogu npr. bez nekog razloga biti dva različita stolca na sceni zato što je to samo proba, a za predstavu ćemo imati prave, iste. Svaki sat, svaka proba bila je za zbilja, i ništa nije glumilo nešto što treba glumiti.

Kao djeca i mladi, nismo ni znali, okruživalo nas je najbolje. S nama su radili vrhunski i najhumaniji umjetnici, susretali su nas s velikim majstorima književnosti, glazbe i likovne umjetnosti. I pritom nismo bili samo slušatelji, čitatelji i promatrači umjetnosti, već smo bili akteri Eshilovih, Shakespeareovih, Marivauxovih, Wildeovih, Williamsovih komada. Na dramskoj smo prijateljevali sa Sofoklom, Paulom Valéryjem, Matošem, Vesnom Parun, Marinom Cvetajevom, Radovanom Ivšićem, Majakovskim, Knutom Hamsunom, Van Goghom, Chagallom, Miróom, Debussyjem, Rimskim Korsakovim, Vivaldijem.... Moje prvo kazališno druženje sa Zvezdanom bilo je uz Walta Whitmana.

S vjerom u ljude i u ideju da djetetu/čovjeku treba osigurati maksimalne uvjete kako bi se razvio njegov potencijal. Tako je mislila i radila naša učiteljica kazališta.

Formula kreativnosti u metodi ZVJEZDANE LADIKE

Zvezdana Ladika, Gavellina učenica, baštini i metodu Stanislavskog. U vremenom kontekstu već je uveden pojam podsvjesnog. Zvezdana je zasigurno bila od onih koji su na umjetnost gledali kao ljepotu. Sklonost teoriji da umjetnost oponaša prirodu, priroda je lijepa, a lijepo je dobro i samo veličanje umjetnosti kao Velikog dobra, zasigurno nije isključivala misao da se umjetnost treba baviti samo uzvišenim i umjetničkim temama, već duboko uvjerenje da lijepo i dobro iscjeljuje i oplemenjuje čovjekov duh, a samim tim i potiče na djelovanje u istini.

U nekim kasnijim godinama kada postajem njezina suradnica i asistentica, otkrivam kako u umjetničkom djelovanju tako i životnim okolnostima ili nije mogla ili nije htjela misliti ni govoriti s omalovažavanjem ikoga. Za svaku negledljivu predstavu uspijevala je pronaći neki „zgodan“ detalj, a u životnim okolnostima pronalazila opravdanje za neprilične postupke ljudi. „Ne mogu nikom dopustiti da budem zla“. I ta potraga za dobrim i lijepim u drugima i u sebi nikada nije prestala. Mogli ste je obožavati ili ne voljeti, mogla vam je biti staromodna, dosadna, mogli ste s njom što god ste htjeli, ona bi usprkos svemu i dalje tražila u vama iskru. I tako je to bilo i u radu s djecom i mladima.

Između mogućnosti da se primjenjuju teorije odgoja ili da se kroz praktičan i izravan susret s različitim zainteresiranim skupinama otkrivaju metode koje će biti po mjeri sudionika, usudila bih se reći da se Zvezdana Ladika odlučila za praktičan pristup, premda je bila iznimno, pogotovo za današnje poimanje obrazovanja, upućena, teoretski potkovana, visoko obrazovana i višestruko talentirana osoba. Smatrala je da se iz iskustva može govoriti i misliti bliže. Iskustvo će činiti osnovu njene metode. Znanje nije poništeno, zaboravljeno ni napušteno, već nam ono daje širinu da ga se na neki način oslobodimo i otvorimo prostor intuitivnom. Umjetnost ne robuje kanonima.

Radeći godinama uz i onkraj Zvezdane, ispipavajući i provjeravajući raznolike metode, osmišljavajući svoje i pokušavajući Ladikinu metodu svesti na posve jednostavnu formulu, ogoliti je, dolazim do moguće tajne:

VODITELJ ↔ AKTER u procesu = REZULTAT
Umjetnička duša ↔ asocijacija → imaginacija → identifikacija = kreacija

Ako pristanemo na pretpostavku, to znači sljedeće:

VODITELJ dramske skupine nulta je pozicija. Stanislavski nas upućuje radu glumca na sebi; korak ranije bi bio rad redatelja, pedagoga, voditelja dramske grupe, učitelja na sebi. I premda pouzdano ne znamo kako stojimo s razvojem djeteta/čovjeka, tj. ovisimo li o teorijama i trendovima, uvijek možemo vjerovati u mogućnost spoznaje neovisno o dobi. Umjetničku dušu teško mogu u jezičnom smislu definirati bez mogućnosti greške. Lav Nikolajevič Tolstoj pišući *Что такое искусство?*, u slobodnom prijevodu *Što je umjetnost?*, opisuje umjetnika kao onog koji ima sposobnost oživjeti ili prizvati već doživljene ili proživljene osjećaje i naknadno ih uz pomoć pokreta, linija, boja ili riječi prenijeti kako bi i drugi ljudi doživjeli isto. *Tako umjetnost djeluje*, kaže Tolstoj. Osim same mogućnosti voditelja da na umjetnički način interpretira odabrani sadržaj, iznimno je važno u radu s djecom i mladima prepoznavati njihove interpretacije.

Umjetnička duša nema unaprijed zadan cilj, očekivanje rezultata nas porobljuje. Kao primjer navodim jednu doživljenu situaciju: zadatak je bio propisan

školskim kurikulumom, učenici su nakon upoznavanja s opisnim pridjevima dobili zadaću na temu „Moj najbolji prijatelj“ i dok su gotovo svi učenici opisivali svoje vršnjačke prijatelje navodeći njihovu boju kose, očiju, njihove osobine i pritom se koristili opisnim pridjevima, jedan dječak napisao je: Moj je najbolji prijatelj moj mozak. Dječak je dobio negativnu ocjenu jer nije obavio zadatak, a učiteljica je, za njega, postala samo još jedna šablonizirana osoba u nizu. Dječak iz ove priče intuitivno zna više i drukčije od očekivanog znanja. Prepoznavanje kreativnog mišljenja od velike je važnosti, a pretpostavljam da bi umjetnička duša to naslutila, ako ni zbog čega drugog, onda bar zato što i ona intuitivno zna da u šabloniziranom svijetu umjetnost ne stanuje.

ASOCIJACIJA

Ono što ćemo u književnom smislu zvati tok svijesti najbliže bi opisivalo značaj asocijacija. Podražaji bude sjećanja na iskustva koja smo proživjeli u realnom ili imaginarnom vremenu. Akteri dramske grupe mogu biti bilo koje dobi, djeca, odrasli, poznavatelji kazališne umjetnosti, umirovljenici, ljudi različitih zanimanja i mogućnosti. Svi oni donose u sebi i sa sobom svoje osjećaje vlastitih realiteta i opisuju ih na različite načine. Često se događa da u igrama asocijacija velik dio bilo koje skupine ima identične asocijacije. To nam je pokazatelj značenjskog mišljenja, i premda možda društveno prihvatljivog, mi znamo da je to porobljeno mišljenje. Zarobljeni šablonskim nazivljem naš je potencijal na gubitku i tu prestajemo biti u doticaju s mogućom istinom i mogućim doživljajem ljepote. Zvezdana Ladika pridavala je veliku važnost poticanju i razvoju asocijativnog mišljenja, pa dijete u susretu s različitim slojevima umjetnosti postaje prijemljivo za moguće buduće nove i izvorne asocijacije. Susreti s djelima velikih autora bogatili su naš rječnik, slike i glazba oplemenjivale doživljaj svijeta, a sve nas je upućivala na vlastiti izraz svojstven svakom ponaosob.

IMAGINACIJA

U dramskom studiju Zvezdane Ladike, umjesto traženih formula „kad bi“ ili tzv. „danih okolnosti“ K. S. Stanislavskog na koje je upućivao svoje studente, ona ih je nudila različitim oblicima pripovijedanja, ponekad grupno, ponekad svakom pojedinačno, toliko puta dok svatko prema svom ritmu nije usvojio ili prihvatio imaginarni svijet kao uobičajenu kazališnu konvenciju.

IDENTIFIKACIJA

Poistovjećivanje je proces koji dovodi do boljeg razumijevanja sebe i svijeta, pogled na situaciju iz različitih perspektiva. Poistovjećivanje budi akciju ili reakciju, budi dilemu i ključan unutarnji konflikt, a zatim potiče na odluku. Nakon toga kreacija je neminovna. I da nismo u dogovorenom dramskom, kazališnom procesu isključivo vezanom za umjetničku ili kulturnu djelatnost, nego da smo pred bilo kojim zadatkom, nukani da ga kreativno riješimo, čini mi se da bi ovaj princip - od asocijacije preko imaginacije i identifikacije doveo do jednako kreativnog rješenja.

Razvijanje kreativnog mišljenja put je ka stvaralaštvu.

➤
Zvezdana Ladika s
djecom

Dirigirana (pričana) improvizacija dovodila nas je do novih iskustava, **zadana improvizacija i improvizacija trenutka** dovodile su nas do intuitivne, trenutne reakcije u nekim nepredviđenim okolnostima onako kako bismo možda reagirali u mogućim životnim okolnostima izvan kontroliranih uvjeta kazališta. Takvim pristupom i tim metodama: motivacija, koncentracija, socijalizacija, empatija, buđenje osjetila, jasnoća misli, slušanje partnera, fizička i motorička aktivnost događale su se same po sebi i nisu trebale posebne društvene (socijalne) igre koje bi vježbale samo jedan segment. Improvizacija je čuvarica čovjekove (glumačke) neposrednosti i spontanosti.

ZVJEZDANA LADIKA, moja učiteljica kazališta

Ostavila nam je sve, a značila onoliko koliko prepoznati možemo.

Osim same njezine velike i karizmatične osobnosti pokušala sam i sama, danas je to 35-godišnje iskustvo dramskoga pedagoga, dokučiti metodički pristup i odgovoriti na pitanje koliko bilo koju metodu čini njezin učitelj i možemo li metodički naputak odvojiti od njegovog tvorca. Brzopleto, na prvi pogled, pomislit će mnogi: Naravno da možemo, primjera je mnogo. Na tu temu Grotowski kaže:

Iskustvo života je pitanje, a stvaranje u istini jednostavno je odgovor. Kreće se od napora da se ne skrivamo i da ne lažemo. Smatram da je samo tehnika stvaranja svoje vlastite tehnike važna. Svaka druga tehnika ili metoda je jalova.

Premda različite, jer Zvezdana je živjela u Rilkeovim krugovima, a ja u Maljevičevim kvadratima, prepoznavale bi se, ja sam obožavala Rilkea, ona je voljela Maljeviča. Čitale smo se i oslikavale slušajući šumove. Sve razlike spajale su nas, od velike razlike u godinama do boje glasa, njene blagosti i moje izravnosti. Kada kažem SUSRET, pomislim na nju. Omiljena igra ASOCIJACIJA. Na samom početku stvaralaštva. U njenoj ostavštini pronašla sam riječ namijenjenu sebi: TRAGANJE.

Svi koji smo imali prilike biti u njenoj blizini, zahvaljujući njoj više ne lutamo.

Mario Kovač

Zvezdana u svijetu brojeva – brojalice kao sastavni dio poduke organizacije scenskog vremena i glumačkog ritma

Dramsko učilište ZKM-a pohađao sam redovito od 1984. (još u prostorijama PIK-a u Preradovićevoj 16 iz kojih smo se preselili u nove prostorije 1987.) pa sve do 1995. kada ga više nisam mogao pohađati jer tada još nije bilo grupa za studente i odrasle polaznike. Izravna je posljedica toga osnivanje Schmrtz Teatra 1995. godine (Jezgru grupe činila je ekipa koja je sa mnom išla na dramsku u ZKM), ali to je neka druga priča. To razdoblje bile su moje formativne godine koje su me definitivno usmjerile prema kazalištu kao životnom pozivu, a to najviše mogu zahvaliti svojim tadašnjim dramskim pedagogima, poglavito Elizabeti Kumer, Jadranki Kordi i Borisu Kovačeviću.

Nijednu od tih godina nisam proveo u grupi Zvezdane Ladike, ali vrlo često znalo se dogoditi nam Zvezdana dođe kao zamjena kada netko od naših redovnih voditelja nije mogao držati sat. Zvezdana Ladika ostala mi je u sjećanju kao vrlo izravna i organizirana voditeljica koja je zbog svog specifičnog izgleda, fragilnosti i tada već poodmaklih godina ostavljala dojam kao da je iz nekog prošlog, bajkovitijeg i ljepšeg vremena. Mirnoća kojom nam se obraćala, kao i činjenica da u njenom govoru nije bilo podilaženja ili tepanja, već se prema nama odnosila kao ravnopravnim sugovornicima, kod nas djece izazivali su istovremeno i poštovanje i zadovoljstvo te smo voljeli satove sa Zvezdanom koliko god smo bili vezani uz svoje matične voditelj(ic)e.

Zaštitni i prepoznatljivi znak njenih grupa bile su vođene improvizacije koje su razvijale maštu polaznika, ali i vježbale naš glumački instinkt te poticale scensku inteligenciju. Koristeći nagle izmjene dramskih situacija kroz koje bi nas vodila stručno i naglašeno individualno pedagoški osjećajući unutarnji ritam svakog polaznika posebno i rijetko ponavljajući dramaturške zaplete, Zvezdana nam je pružala mogućnost da pokažemo svoju paletu glumačkih sposobnosti pokušavajući pritom držati ravnotežu unutar grupne dinamike.